

Dünya Güvenlik ve Ekonomik Sistemin Çöküşü ve Yeni Sistem Arayışı

Vahit ERDEM
Anahtar Konuşmacı
Kasım 2019

İstanbul 2019 Güvenlik Konferansı'nın ana temasının TASAM tarafından "Yeni Dünya Ekonomisi ve Güvenlik Mimarisi" olarak belirlenmesi siyasi aktörlerin, düşünce kuruluşlarının ve bilim insanlarının küresel çerçevede ilgisini çekecek niteliktedir. 21.yüzyılın daha güvenli ve insanlığın yaşam şartlarının daha iyi seviyede olması için bu konu dünya gündeminde de yerini almalıdır. "Yeni Güvenlik Mimarisi İçinde NATO'nun Rolü" başlıklı panelden önce bu önemli konuda görüşlerimi sizlerle paylaşmak istiyorum.

21. yüzyılın ikinci çeyreği tamamlanırken dünya, güvenlik ve ekonomik alanda endişe verici bir değişim sürecine girmiştir. Bu alanda yaşanan karmaşada iki önemli faktör rol oynamaktadır.

Birincisi; dünya güvenlik sisteminin, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile tedrici olarak çökmesi ve kuralsızlık döneminin hakim olması, ikincisi de; 20. yüzyılda oluşan liberal ekonomik sistemin, küreselleşme sürecinde Gelişme Yolunda Ülkelerin (GYÜ) lehine ve Gelişmiş Ülkelerin (GÜ), özellikle de ABD'nin aleyhine gelişme trendine girmesidir.

Dünya güvenlik sisteminin nasıl oluştuğu ve neden çöktüğü hususunda kısaca durmak istiyorum.

20. yüzyılın ilk yarısında iki dünya savaşı yaşanmış, on milyonlarca insan hayatını kaybetmiş, savaşa giren ülkeler tahribata uğramış ve bu iki savaşın bedeli insanlık için ağır olmuştur. Bu ağır tahribattan sonra ABD'nin öncülüğünde, Avrupa'yı Sovyetler Birliği'ne karşı korumak üzere 1949 yılında Kuzey Atlantik İttifakı (NATO) kurulmuştur. Türkiye de bu ittifaka 1952 yılında dahil olmuştur. Rusya liderliğinde de bu ittifaka karşı Doğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin dahil olduğu Varşova Paktı oluşturulmuştur. Böylece güç dengesine ve

caydırıcılığa dayalı iki kutuplu bir dünya düzeni meydana gelmiştir. Bu düzen "Soğuk Savaş Dönemi" olarak dünya literatüründe yerini almıştır.

1950'lerden itibaren nükleer silahlar dahil, silahlanma yarışı ile devam eden bu sistem, 1970'lerden itibaren bazı önemli anlaşmalarla yumuşatılmaya ve daha güvenli bir ortam yaratma girişimlerine dönüştürülmeye başlanmıştır.

Bu çerçevede;

- 1968'de Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması,
  - 1969'da Stratejik Silahların Sınırlandırılması Müzakeresi,
  - 1972'de Stratejik Silahların Sınırlandırılması ve Nükleer Silahsızlandırmaya Adım,
  - 1982'de Stratejik Silahların Azaltılması Anlaşmasına Başlangıç,
  - 1987'de Orta Menzilli Nükleer Güç Anlaşması,
- gibi önemli konularda ilerleme kaydedilmiştir.

Bahsedilen anlaşmalarla silahlanma yarışından vazgeçilerek daha makul bir silahlı güç dengesi hedef alınmıştır. Böylece ekonomik gelişmeye daha fazla kaynak aktarma ve sosyal refahı arttırma imkânı sağlanmış, dünya ticaret hacminin genişletilmesi öngörülmüştür.

Soğuk Savaş Dönemi'nin silah gücüne dayalı dengesine, NATO İttifakı ülkeler, Varşova Paktı devletler ve bunlara ilave olarak 35 bağımsız ve tarafsız devletler arasında "Helsinki Nihai Senedi"nin imzalanması ile siyasi ve hukuki boyut da eklenmiştir.

Anlaşmada yer alan temel ilkeler;

- Güven yaratıcı prensipler;
  - Ülkelerin hukukî hak eşitliği
  - Toprak bütünlüğü
  - Egemenlik haklarına saygı
  - Ülkelerin iç ve dış işlerine karışmama
- Ekonomi, bilim, teknoloji ve çevre konularında iş birliği,
- İnsan hakları, kültür, insanı çabaların arttırılması, gibi çok önemli hususlar içermekteydi.

Helsinki Senedi'ni imzalayan ülkeler dünya güvenliğinin bu siyasi prensiplerini korumak ve izlemek üzere Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)'ni oluşturmuşlardı.

Soğuk Savaş Dönemi'nde ülkeler yarım asır süren, askeri denge ve siyasi prensipler çerçevesinde barış ve güven içinde yaşama imkânı bulmuşlardı.

Rusya devlet başkanı Gorbaçov'un Sovyetler Birliği'nin sürdürülemez hale gelmesini beyan etmesiyle;

- 1989'da Berlin Duvarı yıkıldı
- 1990'da Varşova Paktı feshedildi
- 1991'de Sovyetler Birliği dağıldı

Artık güç dengesine ve caydırıcılığa dayalı "İki Kutuplu Dünya Düzeni" sona ermişti.

Soğuk Savaş sonrası ABD tek güç olarak kalmıştı. ABD başkanı Bush 1990 Ağustos ayında, Irak'ın Kuveyt'i işgali üzerine kullandığı "Yeni Dünya Düzeni" beyanati dikkat çekmiş ve bu beyanatın ne ifade ettiği zamanla anlaşılmıştı. Bu beyanat uluslararası sistemde bir değişim sürecini ve uluslararası jeopolitik ve jeostratejik alanda yeni gelişmelere vurgu yapmaktaydı.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya Gorbaçov ve Yeltsin dönemlerinde uluslararası politikalarda durgunluk ve geçiş dönemine girmiş ve ABD tek güç olarak kalmıştı. Bu dönem "Tek Kutuplu Dünya" olarak da nitelenmişti. Artık Sovyetler Birliği ve Komünizm Batı için tehdit olmaktan çıkmış, ancak yeni tehditler doğmaya ve güç kazanmaya başlamıştı. Özellikle terörizm ve mikro-milliyetçilik, siber saldırı gibi legal olmayan organizasyonlar kurumsal yapıları ve devletleri tehdit etmeye başlamıştı.

11 Eylül 2001'de Amerika Birleşik Devletleri'ne, Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a yapılan terörist saldırılar dünya güvenliği için bir kırılma noktası oluşturmuştu. Bu saldırıyla ABD'nin güvenlik stratejisi değişmeye başlamış ve bu değişim dünya güvenlik sistemini de alt üst etmeye sebep teşkil etmiştir. ABD bu saldırı ile kapsam ve sınırı belli olmayan "War Against Terrorism" (Terörizme Karşı Savaş) ilan etmiştir. ABD'nin coğrafi stratejisi ve coğrafi politikası ağırlıklı olarak Orta Doğu ve Afganistan'a kaymıştır.

ABD; 11 Eylül terörist saldırısının ardından Birleşmiş Milletler kararı ile Afganistan'a ve kimyasal silah olduğu iddiası ile de Mart 2003'de Irak'a, takip eden yıllarda da Libya ve Suriye'ye askeri müdahalelerde bulunmuştur. Bu savaşlar söz konusu ülkelerde milyonlarca insanın ölümüne ve ülkelerini terk etmelerine sebep olmuş, Irak ve Libya fiilen parçalanmıştır. Suriye'de devam eden savaşın ise nasıl sonuçlanacağı bilinmemektedir. Orta Doğu'da yaşanan savaşlarda devlet dışı aktörlerin kullanılması ayrıca bölge güvenliği için ciddi sorunlar oluşturmaktadır.

Putin'in Rusya Federasyonu'nun liderliğine geçmesi ile Rusya toparlanmış ve dünya siyasetinde tekrar yerini almaya başlamıştır. ABD öncülüğünde Orta Doğu'ya yapılan askeri müdahaleler Rusya'yı da harekete geçirmiş ve Rusya da bu bölgelerde askeri varlığını

oluşturmuştur. Ayrıca Rusya 2008’de Gürcistan’a müdahale ederek Güney Osetya’yı ve Abhazya’yı Gürcistan’dan ayırmıştır. 2014 yılında da Ukrayna’ya askeri operasyona başlamış, Kırım’ı ilhak etmiş ve Ukrayna’nın doğusunda belli derinliğe kadar ilerleyerek varlığını sürdürmektedir.

Bu iki gücün askeri operasyonları ile Soğuk Savaş Dönemi’nde oluşan tüm kurallar çiğnenmiş ve dünya güvenlik sistemi çökmüş, dünyaya kuralsızlık hakim olmuştur. Önemli güvenlik kurumu olan NATO; Soğuk Savaş’ın sona ermesinden sonra yeni tehditlere karşı transformasyon sürecine girmiş ve bu dönüşümünü tamamlamış ise de, müttefiklerin özellikle terörizm, etnik milliyetçilik, bölgesel krizler gibi tehditlerde fikir birliği oluşturamadıklarından etkisini kaybetmiştir. Dünya güvenliği ile ilgili Birleşmiş Milletler, AGİT gibi kurumlar da bu gelişmeler karşısında yetersiz kalmaktadırlar.

Dünya güvenlik sisteminde yaşanan bu çöküş ekonomik sisteme de tesir etmeye başlamıştır. 2.Dünya Savaşı’ndan sonra toparlanan ve sanayilerini güçlendiren ABD ve Batı Avrupa dünyaya rekabete dayalı serbest ticaret, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımını esas alan liberal ekonomi sistemini empoze etmeye başlamışlardır. Soğuk Savaş Dönemi’nde başlayan yumuşama ile küreselleşme de ivme kazanmış ve liberal ekonominin dünyada yerleşmesine katkı sağlamıştır. Küreselleşme ile dünya ticaret hacmi artmış ve Batı daha çok mal ve hizmet ihraç etme imkânı bulmuştur. Bu arada rekabetin yoğunluk kazanmasıyla başta ABD olmak üzere Batı sermayesi daha ucuz altyapı ve işçilikten yararlanmak ve kârlarını maksimize etmek üzere gelişmekte olan ülkelere kaymış ve bu ülkeler doğrudan yatırımlardan daha çok pay almaya başlamışlardır. Başta Çin, Hindistan, Güney Kore olmak üzere gelişmekte olan ülkeler yeni teknolojiler öğrenme, teknolojilerini geliştirme ve üretim sistemleri kurma alanında kabiliyet kazanmışlardır. 2010’lara gelindiğinde gelişme yolundaki ülkeler Dünya Gayrisafi Milli Hasılası’ndaki paylarını %59’lara ve dünya ticareti içindeki paylarını da %50’lerin üzerine çıkarmışlardır. Böylece gelişmiş ülkelere gelişme yolundaki ülkelere önemli oranda üretim kayması olmaya başlamıştır. Bu gelişmeler sonucu dünya ABD’ye ilave olarak Çin, Rusya ve Hindistan gibi ülkelerin de devreye girmesi ile çok kutupluluğa doğru evrim sürecine girmiştir.

Ekonomik alanda yaşanan bu değişim gelişmiş ülkelerin ve özellikle ABD’nin güç kaybına yol açmış ve ABD’nin liberal ekonomik sistemin kurallarından da dönüş yapmaya başlamasına yol açmıştır. ABD, Çin başta olmak üzere ithalat yaptığı ülkelerin belli başlı mallarına %35’lere varan gümrük tarifeleri uygulama yoluna başvurmuştur. Ayrıca ABD, kendi firmalarının dış yatırımlarına caydırıcı tedbirler getirmiştir. Böylece 20.yüzyılın 2. Yarısında Batı’nın oluşturduğu liberalizm, rekabete dayalı serbest piyasa ekonomi sistemi de işlemez hale gelmiştir. ABD güvenlik konseptine ekonomik yatırımları da dahil etmiş ve kendisine hasım gördüğü kişi, kurum ve devletlere yeni yaptırım kuralları getirmiştir. Başkan Trump’ın 2

Ağustos 2017’de imzaladığı “Countering America’s Adverseries Through Sanctious Act” (Amerika’nın Hasımlarına Yaptırımlar Yoluyla Karşı Koyma Yasası) ile eskiden beri uygulanan klasik Amerikan ambargo ve yaptırımlarına yeni bir hukukî yaptırım eklenmiştir. Bu yasa halen bazı kişi, kurum ve devletlere karşı uygulanmaya konmuştur.

Özetle, küreselleşmeden dönüş, korumacılık, popülizm, milliyetçilik gibi gelişmeler mevcut dünya ekonomik sistemi de işlemez hale getirmiştir.

Netice itibari ile 21. yüzyıl kanlı başlamış, terör saldırıları ABD ve Rusya’nın daha önce zikredilen bazı devletlere müdahaleleri sonucu milyonlarca insan can kaybına uğramış, evlerini ve ülkelerini terk etmiş ve sefalete düşmüşlerdir. Bu gidişatın dünyaya huzur getirmeyeceği ve sonuçlarının bütün ülkeleri etkileyeceği aşikardır. Daha güvenli, istikrarlı ve huzurlu dünya için “Yeni Güvenlik Sistemi”ne ve güvenliğin bir parçası olan, küresel refahı gözeten “Yeni Ekonomik Sistem”e ihtiyaç duyulduğu kabul edilmeli ve bu yönde aksiyon başlatılmalıdır.

Yeni Güvenlik Sistemi’nde;

- Devlet kurumları esas alınmalı ve mevcut devletlerin hükümranlığı, toprak bütünlüğü korunmalı, dünyada karmaşa yaratacak devlet dışı aktörlerin kullanılması önlenmelidir.
- Terörizm başta olmak üzere yeni tehditler net bir şekilde tarif edilmeli ve bu tarif konusunda geniş mutabakat sağlanmalı ve birlikte mücadele edilmelidir.
- Devletler arası sorunların çözümünde askeri güç yerine yumuşak güç kullanılmasının ön planda tutulması ve bunun uluslararası bir mekanizma haline getirilmesi düşünülmelidir.
- 20.yüzyılda oluşan ve bugünün sorunları karşısında yeterli olmayan Birleşmiş Milletler ve AGİT başta olmak üzere dünya güvenliği ile ilgili kurumlar yeniden yapılandırılmalıdır. Batı güvenliği için önemini koruyan NATO’nun yeni tehditlere karşı aktif görev yapabilmesi için ittifak devletleri arasında bu tehditler konusunda fikir birliği oluşturulmalıdır.

“Yeni Ekonomik Sistem”le ilgili olarak;

Kuralları çığnänen yarım asırdır uygulanan liberal ekonomi sistemi yerine nasıl bir ekonomik sistem oluşacağı henüz bilinmemektedir. Bu konuda da dünyada refahı yaygınlaştıracak bir ekonomik düzen üzerinde çalışılması önem arz etmektedir.